

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ОДБОРА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

ГОРАН БАШИЋ

Резиме. – У раду је описан рад Одбора за проучавање националних мањина и људских права од оснивања 1989. године до 2019. године. Указано је на стање и околности у којима је Одбор настао, радио и развијао се, описане су препреке и изазови са којима се суочавао, активности које је предузимао и резултати које је остварио. Иако је рад посвећен раду Академијиног одбора, није се могло избећи да се не опише и кратко анализира садржај којим се бави три деценије – политика мултикултурализма у односу на националне мањине у Србији, и у односу на положај Срба у државама у ширем окружењу. Рад би требало читати уз предговор академика Војислава Становчића зборнику *Положај националних мањина у Србији* (САНУ, 2007).

„Хисторија може да буде учитељицом само у оном случају, ако су људи склони да не забораве оно што су од ње стигли да науче.“

Мирослав Крлежа, 1926.

ПРВА ФАЗА 1989–1994. ГОДИНЕ МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

Имајући у виду незавидан положај српске националне мањине у суседним земљама, као и одсуство података и знања о том делу српског народа, Одељење друштвених наука је 1988. године разматрало потребу и могућност да се у Академији оснује одбор који би се старао о проучавању ове важне и занемарене области. На основу предлога Одељења друштвених наука Председништво САНУ је

на седници од 23. јануара 1989. године основало Међуодељењски одбор за проучавање положаја српске мањине у суседним земљама у којем су била заступљена четири одељења САНУ: језика и књижевности, друштвених наука, историјских наука и ликовне и музичке уметности.¹ За чланове Одбора именовани су академици Милош Мацура (председник), Никола Чобелић, Добрица Ћосић, Владимир Стојанчевић, Славко Гавриловић, Златибор Петровић, дописни чланови Војислав Становчић (секретар), Андреј Митровић, Гордана Бабић Ђорђевић и приправник истраживач Драшко Петровић.

На првој седници Одбора одржаној 5. јуна 1989. године усвојен је програм рада који је био заснован на прикупљању, евидентирању и обради доступне документационе и научне грађе, успостављању сарадње са надлежним државним и научним институцијама, Српском православном црквом и истраживачима који су се бавили питањима економског, политичко-правног, друштвеног и културног положаја сународника у суседним земљама: Албанији, Бугарској, Мађарској и Румунији.

Значајно је поменути да су оснивању Међуодељењског одбора за проучавање положаја српске националне мањине у САНУ претходиле активности и рад Међуакадемијског одбора за проучавање националних мањина и народности који је основао 1986. године Савет Академије наука и уметности СФРЈ. Одбором је руководио академик Антон Вратуша, а седиште је било у Љубљани при Словеначкој академији наука и уметности (САЗУ). Разлог постављања седишта Међуакадемијског одбора у Љубљану јесте снажна традиција истраживања корпуса етничких питања, посебно положаја Словенаца у Аустрији и Италији, коју су организовали при Институту за етничка питања² (Inštitut za etnička vprašanja) и Одбору за проучавање националних мањина Словеначке академије наука и уметности. Чланови Међуакадемијског одбора били су академици Антон Вратуша, Бого Графенауер, Енвер Редић, Милош Мацура, Драгутин Вукотић и други, а програм рада се односио на основна и примењена истраживања етничитета, организовање научних скупова и студијских путовања, издавање публикација,

¹ Истовремено када је покренуло иницијативу за оснивање одбора за проучавање положаја српске националне мањине Одељење друштвених наука је покренуло иницијативу да се у сарадњи са Војвођанском академијом наука и уметности и Академијом наука и уметности Косова формира међуакадемијски одбор за проучавање положаја националних мањина у Србији, а у његовом раду требало је да учествују академици Радомир Лукић и Обрен Благојевић и дописни чланови Љубомир Тадић и Војислав Становчић. Овај Одбор није основан, али годину дана касније 10. октобра 1989. године Одељење друштвених наука је уз подршку Одељења ликовне и музичке уметности и Одељења историјских наука установило Комисију за проучавање живота и обичаја Рома којом је председавао академик Милош Мацура, а чланови су били академик Радомир Лукић, др Рајко Ђурић, др Радмила Петровић, др Милан Шипка и Драгољуб Ацковић.

² Проучавањем положаја Словенаца у суседним земљама и дијаспори од 1925. године бавио се Мањински институт (Manjšinski inštitut). Истраживачку и организациону структуру и искуства овога љубљанског Института баштини Институт за етничка питања. (Janez Stregar, *Sedam desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1995).

повезивање напора за изградњу научне инфраструктуре и развијање међународне сарадње у области националних мањина.³

Подстакнута радом Међуакадемијског одбора, али и потребом за самосталним мултидисциплинарним истраживањима проблема етничитета САНУ је основала Међуодељењски одбор за проучавање положаја српске националне мањине у суседним земљама. Међутим, не би требало пренебрегнути чињеницу да се интересовање и тадашње Југословенске академије наука и Српске академије наука и уметности за сународнике у окружењу и проблеме националних мањина догађа у политичким и друштвеним приликама које су претходиле „крају историје“ и интензивним глобалним и регионалним политичким и идеолошким променама. Волунтаризам марксистичке теорије у којем је решавање класног питања било *sine qua non* за решавање свих осталих, па и националног питања, све се теже одупирао пред аргументима измењене либералне доктрине да су људска права глобална сврха и цивилизацијска вредност.⁴ У том контексту у расправу о феномену мултикултурализма⁵ и питањима положаја националних, етничких и верских мањина наше друштвене науке су, упркос развијеној пракси заштите мањина у југословенској и србијанској социјалистичкој држави, дочекале неспремне.⁶

За успостављање методологије истраживања феномена етничитета, његових парадигми и утицаја на друштвене промене значајна су била етнографска истраживања положаја српског становништва у селу Свињица у Румунији које

³ Антон Вратуша, „Прилог проучавању проблема националних мањина“, у Јован Бојовић (ур.) *Становништво словенској порекла у Албанији*, Историјски институт СР Црне Горе, Титоград, 1991. (www.rastko.rs/rastko-al/zbornik1990/avratusa-manjine.php) /приступљено 26. јануара 2019.

⁴ Видети: Andrew Moravcsik, *Explaining Human Rights Regimes: Liberal Theory and Western Europe*, European Journal of International Relations, Vol.1(2), SAGE, London, 1995, 157–189; Neil Mitchell, Rhoda E. Howard and Jack Donnelly, *Liberalism, Human Rights, and Human Dignity*, The American Political Science Review, Vol. 81, No. 3, 1987, p. 921–927; Anthony J. Langlois, *Human Rights and Cosmopolitan Liberalism*, Critical Review of International Social and Political Philosophy, Vol.10, Routledge, 2007, 29–45; Charles Jones, *Human Rights and Moral Cosmopolitanism*, Critical Review of International Social and Political Philosophy, Vol. 13, Routledge, 2010, 115–135.

⁵ Видети: Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Clarendon Press, Oxford, 1989; Will Kymlicka, *The Rights of Minority Cultures*, Oxford, 1995; Charles Taylor, *Sources of the Self*, Harvard University Press, 1989; Charles Taylor *Multiculturalism: Examining The Politics of Recognition*, Princeton University Press, 1994; Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton University Press, 1994; Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, 1983.

⁶ То није био случај у другим југословенским републикама. У Хрватској је 1984. године основан Центар за истраживање миграција и народности којем је три године касније признат статус научног института (Статут Института за миграције и народности, чл. 2). www.imin.hr/c/document_library/get_file?uuid=61f0c2f8-826f-4d99-8040-9898f8cfbead&groupId=10156 /приступљено 26. јануара 2019.

су спровели стручњаци из Етнографског института САНУ,⁷ истраживања Института за историју Филозофског факултета у Новом Саду који је објавио опширне студије о положају, животу и историји националних мањина у Војводини између два светска рата⁸ и радове посвећене како говору Срба у Мађарској тако и говорима и обичајима националних мањина у Војводини.⁹ Најзад, монографије о српским селима Сен Мартон, Велики Сепетар, Кетфел, Дињаш, Варјаш, Фењ које је објавила Издавачка кућа „Критерион“¹⁰ из Букурешта и радови о положају сународника у Мађарској објављени у едицији „Из наше прошлости“ коју је на српском објављивало предузеће за издавање уџбеника из Будимпеште били су, уз богату историјску грађу и литературу,¹¹ основни научни фонд новооснованог Академијиног одбора.

Развоју методологије истраживања српске националне мањине у суседним земљама допринела су студијска путовања југословенских академика у Аустрију и Италију 1986. године и у Мађарску 1989. године.¹² Академици Милош Маџура и Никола Чобелић који су учествовали у студијској посети посвећеној положају Словенаца у Аустрији и Италији написали су детаљан извештај о денационализацији словеначке мањине у овим земљама, а у закључном делу наглашавају да „студијско путовање у Аустрију и Италију није потиснуло у позадину проблеме осталих наших мањина, већ је, напротив, снагом позитивног примера истакло

⁷ Видети: *Зборник радова*, ур. Душан Недељковић, Нова серија, књ. I, Етнографски институт, књ. 5, Београд, 1971.

⁸ Видети: Gligor Popi, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva svetska rata*, Novi Sad, 1976; Šandor Mesaroš, *Položaj Mađara u Vojvodini 1918–1929*, Novi Sad, 1981; Šandor Mesaroš, *Mađari u Vojvodini 1929–1941*, Novi Sad, 1989. и друге.

⁹ Видети у: *Каталог издања Филозофског факултета у Новом Саду*, Нови Сад, 2016; Мира Малужков, *Румуни у Банату*, Војвођански музеј, Нови Сад, 1985.

¹⁰ *Критерион* је претежно објављивао различиту врсту литературе на језицима националних мањина у Румунији између осталог и монографије о српским селима у Румунији (видети: Душан Дрљача, *Монографије села као извор за проучавање Срба у Румунији*, Темешварски зборник 1, Матица српска, Нови Сад, 1994.

¹¹ Историјска литература о Србима у Аустроугарској монархији и у Румунији и Мађарској после Првог светског рата је богата, а за потребе овог рада требало би поменути основну: Славко Гавриловић и Никола Петровић, *Темешварски сабор 1790*, Нови Сад, Сремски Карловци: Архив Војводине, 1972; Гавриловић, Славко, *Срби у Хабсбуршкој монархији пред Угарски сабор 1790*, Београд: Југословенски историјски часопис, 1965; Јова Адамовић, Привилегије Српског народа у Угарској и рад Благовештанског сабора, Загреб, 1902; Андреј Митровић, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом*, Нови Сад: Историјски институт Филозофског факултета, 1975; Сава Текелија, *Описаније живои*, Београд: Просвета, 1966; Johann Heinrich Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Pest, 1880; Жарко Миладиновић, *Тумач појасница, закона, уредаба и других наређења*, Нови Сад, 1897; Василије Крстић, *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*, Београд: САНУ, 1969; Василије Крстић, *Срби у Хабсбуршкој Монархији 1849–1868*, у „Историја српског народа“, књ. 5, св. 2, Београд: Српска књижевна задруга, 1981; Димитрије Руварац, *Посианак и развијак народно-црквене аутономије*, Сремски Карловци, 1899. и друга.

¹² Студијску посету Аустрији посвећену положају Градишћанских Хрвата Међуакадемијски одбор је организовао у јуну 1990. године, али представници САНУ нису учествовали у њеној реализацији. Видети: *Годишњак САНУ за 1990. годину*, стр. 228.

ургентну потребу да се и ти проблеми решавају на цивилизован и демократски начин. Југославија је с разлогом обезбедила свим мањинским групама на свим својим подручјима сва људска и сва етничка права. Међутим, није у свим случајевима остварила реципрочну заштиту својих мањина у другим земљама. Поред ситуације коју смо посматрали на овом путовању, у каквим се вероватно налазе и Градишћански Хрвати и Срби у Мађарској, срећу се ситуације у којима влада груба денационализација и насилна асимилација нашег живља. Ради се о српској мањини у Румунији, о македонској у Бугарској и Грчкој, као и о српској, македонској и црногорској мањини у Албанији, чија се етничка и људска права газе, а национални идентитет уништава. Мада о овим жалосним појавама нема ни документације ни података, академије се не би смеле оглушити о потребу њиховог проучавања, ма колико се томе постављале препреке¹³.

И у опширном извештају Војислава Становчића о положају јужнословенских народности у Мађарској изражена је брига за положај српске и других јужнословенских мањина у Мађарској, али је и предочено на проблеме и изазове у развоју политике према националним мањинама:

„Крајњи циљ овог путовања је и био да стање опише онаквим какво јесте како би се у даљим проучавањима могло пратити у којем правцу иде развитак наших мањина и да би се предлагале мере потребне да се њихов статус и живот унапреде, јер су нас сви мађарски саговорници уверавали да је то сада њихова дугорочна оријентација до које су дошли критиком негативних аспеката прошлих политика према мањинама, политика од којих је и мађарско друштво трпело и имало штету. При томе треба рећи да смо ми посету Мађарској учинили у једно време кад се наговештавају велике промене (што је повољна околност), али са неизвесним резултатима и последицама (што је неповољна околност због које без обзира на важност питања, положај народности стављају у други план). Има у конципирању народносне политике једна ствар која се припадницима народности не допада: у предвиђаним променама, по свему судећи народности ће бити искључене из тела која ће доносити одлуке о положају народности. Институти који ће се бавити народностима у Мађарској рачунају на Мађаре као научне сараднике у тим истраживањима. У Мађарској нема народносних институти који би проучавали положај својих група. Било би потребно обезбедити 'народносне кадрове за проучавање народносних проблема'. Обзиром на три групе Јужних Словена и њихов различити број и положај, вероватно ће се морати наглашавати њихова равноправност. Увођењем вишепартијског система можда ће нићи и једнонационални савези који ће даље ослабити кохезију наших народности. Можда ће се чак даљим реструктурирањима у Мађарској мењати сама основа за разговор о положају народности. Многи мањинци се плаше националистичког таласа који им не би био нимало наклоњен. Што се тиче међудржавних односа треба рачунати с тим да ће Мађарска тражити реципроцитет, иако то њима

¹³ Милош Маџура и Никола Чобелић, *Извештај са студијског путовања у Аустрију и Италију*, ГЛАС САНУ, књ. CCCLI, Одељење друштвених наука, књига 25, Београд 1988.

није у интересу у неким стварима (на пример, кад се ради о школству, Мађарској би требало пуно уложити и промена извршити да би своје школство приближило типу какав узима мађарска мањина у Југославији), али у неким стварима могу имати јаку мотивацију да траже реципроцитет“.¹⁴

Почетак рада Међуодељењског одбора за проучавање српске националне мањине обележио је ентузијазам његових чланова, нарочито председника академика Маџуре и секретара дописног члана Војислава Становчића, да допринесу повезивању научних сазнања, систематизацији појединачних библиографских и других база података о Србима у суседним земљама. Учешће у студијским групама Међуакадемијског одбора допринело је продубљивању знања и метода истраживања и нарочито повећању интересовања у нашим друштвеним и хуманистичким наукама за истраживање положаја сународника у суседним земљама. Већ 1990. године у Цетињу, Историјски институт Црне Горе је организовао научни скуп посвећен положају словенских мањина у Албанији, а Међуакадемијски одбор објављује зборник радова „Народне мањине“ у којем су прилоге објавили и чланови Међуодељењског одбора САНУ.¹⁵ Све то доприноси да се око новооснованог одбора у САНУ окупе истраживачи из више научних центара у Србији и да осмисле петогодишњи програм истраживања.

Међутим, креативна енергија и ентузијазам чланова Међуодељењског одбора пољубљани су исте године. Наиме, у поменутом извештају са студијског путовања у Аустрију и Италију академици Маџура и Чобељић кратко су указали на то да Срби и Црногорци на Косову представљају мањинске групе у односу на Албанце и то „не само по броју већ и по третману и етничким ефектима...“.¹⁶ На трагу ових запажања, али и због свакодневних међуетничких проблема између албанског и српског становништва које су за последицу имале иселјавање Срба са Косова,¹⁷ у сарадњи са академијама наука у аутономним покрајинама Војводина и Косово и под покровитељством Међуакадемијског одбора за националне мањине покренута је иницијатива за организовањем научног скупа „Албанци у Југославији – положај и развој у социјалистичкој Југославији“ и формиран је организациони одбор за његову припрему у који су изабрани Милош Маџура за председника, а Антон Вратуша, Јан Кмећ, Евгени Димитров, Газменд Зајми, Петар Влаховић и Енвер Реџић за чланове. Међутим, на другом састанку организационог одбора академик Зајми је обавестио колеге да Председништво Косовске

¹⁴ ГЛАС САНУ, књ. CCCLXVI, Одељење друштвених наука, књ. 26, Београд, 1992.

¹⁵ У Зборнику радова *Ситановнишиџиво словенској џоријекла у Албанији*, Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1991. Прилоге је поред председника Међуодељењског одбора за проучавање положаја српске националне мањине академика Милоша Маџуре објавило још пет чланова САНУ и бројни научници са београдског и новосадског универзитета и института.

¹⁶ ГЛАС САНУ, књ. CCCLXVI, Одељење друштвених наука, књ. 26, Београд 1992, стр. 248.

¹⁷ Ружа Петровић, Марина Благојевић, „Сеобе Срба и Црногораца са Косова и из Метохије: резултати анкете спроведене 1985–1986. године“, *Демографски зборник*, књ. 2, ур. Милош Маџура, Београд: Српска академија наука и уметности, 1989.

академије наука и уметности није сагласно да се научни скуп о положају Албанаца одржи под покровитељством одбора у чијем средишту истраживања су националне мањине. Упркос томе што су се чланови Међуакадемијског одбора успротивили политизацији истраживања и научних циљева овај скуп није одржан, а над радом оба одбора надвила се сенка коју Међуакадемијски одбор САНУ никада није успео да одагна. Природа те сенке није била у вези са научним радом и истраживањима већ је произилазила из политичких околности на крају двадесетог и на почетку двадесет првог века које су поред осталог обележили и етнички конфликти и чишћења, избеглиштво, распад Југославије и етничка хомогенизација у државама насталим на њеном наслеђу, отцепљење Косова од Србије и неумшто трагање политичких и интелектуалних елита у Србији да се сагласе око националног програма примереног савременом добу. Све то допринело је да полет и синергија с почетка рада касније нису обновљени што је утицало на резултате и научни утицај Међуодељењског одбора САНУ који, без лажне скромности, ни и поменути, неповољним приликама, нису мали.

У наредне две године рад Међуодељењског одбора био је концентрисан на истраживања положаја српске националне мањине у Румунији. У програму рада дефинисане су и Румунској академији наука за сарадњу предложене теме: а) *Југословенске (српско) – румунске културне и економске везе на основу архивске грађе* којом је руководио проф. др Никола Гавриловић; б) *Библиографије радова на темама од заједничког интереса*, др Мирјана Малуцков и др Марија Бански; в) *Положај српске мањине у румунском Банату, политички, правни, економски, социјални аспекти*, Горан Башвић; г) *Компаративна демографска истраживања Србије и Румуније са посебним освртом на демографску ситуацију националних мањина*, проф. др Ружа Петровић и д) *Етнолошка проучавања Срба у Румунији са посебним освртом на акulturационе процесе*, дописни члан САНУ Драгослав Антонијевић.

Дефинисање истраживачких тема захтевало је и суштинску сарадњу са колегама из Румуније, посебно са српским интелектуалцима и организацијама у којима је постојао културни и друштвени живот. Основа сарадње успостављена је организовањем округлог стола „Друштвене науке о Србима у Румунији“ који је Међуодељењски одбор САНУ организовао у сарадњи са Војвођанском академијом наука, Темишварским одбором Матице српске и Удружењем књижевника Србије. Округли сто је одржан 26. и 27. априла 1991. године, а о његовим припремама, које су трајале неколико месеци, старали су се академици Владимир Стојанчевић, Славко Гавриловић, Чедомир Попов, Милош Маџура (председник), дописни члан САНУ Војислав Становчић и сарадници Међуодељењског одбора Мирјана Малуцков, Никола Гавриловић и Миодраг Јовановић. У раду округлог стола учествовали су и истраживачи из Темишвара: Стеван Бугарски, др Миодраг Милин, др Миља Радан, др Душан Попов, Душан Сабљић, песник и уредник часописа „Књижевни живот“ Славомир Гвозденовић, арадски прота Господин Стеван Рајић, представник српске мањине у парламенту Румуније Миленко Лукин, Ђоко Мирјанић, директор Гимназије „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару, Николае Бокшан (Nikolae Boksan), Виорел Цигу (Viorel Țigu) и Стелиан Миндруц (Stelian Mindruț). У САНУ и у научној и културној јавности округли сто

је пропраћен са посебном пажњом. Обновљање истраживања положаја Срба у суседним земљама одвијало се у условима етничке хомогенизације српског народа који се у том тренутку, неприпремљен, суочавао са захтевима за прилагођавањем политичким и стратешким променама на Балкану.

У част учесника округлог стола из Румуније књижевно вече је приредило Удружење књижевника Србије у Београду, а Књижевна општина Вршац, којом је руководио талентовани песник Петар Крду, приредила је трибину „Српска молитва из Темишвара“. На округлом столу са пуно саосећања за патње сународника и прекора југословенској држави за разорене националне везе између српске матице и дијаспоре говори генерални секретар САНУ академик Дејан Медакковић и председник Међудодељенског одбора Милош Маџура, а са нешто више опреза и Његово преосвештенство Епископ шумадијски и администратор темишварски Сава (Вуковић), касније и сам члан САНУ. Расправа је била организована око три целине – историја, етнологија и живот српске мањине, а резимирана је у духу мудрих речи темишварског проте Слободана Костића који је у предговору своје књиге „Срби у румунском Банату“, објављене 1940. године у Темишвару, написао: „Тежња је сваке мањине да се национално, привредно, економски, просветно и верски одржи. Дужност сваке националне целине је да своју мањину, ма где била, помогне да се одржи.“¹⁸

Ламент темишварског проте, а нарочито саопштени радови, подстакли су нове активности Међудодељењског одбора: прикупљена саопштења са округлог стола уступљена су Темишварском одбору Матице српске који их је објавио у новооснованом Зборнику, убрзане су припреме за истраживања архивске грађе и теренски рад који се односио на културу, обичаје, баштину и савремене аспекте српске мањине у Румунији. У сарадњи са Међуакадемијским одбором остварена је експлораторна посета Румунији током које су представници Одбора дописни члан Војислав Становчић и проф. др Никола Гавриловић разговарали са представницима Румунске академије наука, другим научним институцијама заинтересованим за сарадњу и представницима српских удружења и организација у Темишвару и Араду. Том приликом уговорене су студијска посета Међуакадемијског одбора Румунији током које је требало да се обрати пажња на положај Срба, Хрвата¹⁹ и лимитрофну етничку групу Карашевака настањену на западу жупаније Караш Северин (Karaş-Severin)²⁰ и након тога, студијска посета представника Румунске академије наука румунској мањини у Србији.

¹⁸ Слободан Костић, *Срби у румунском Банату – историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар: Дојна, 1940.

¹⁹ О Хрватима у Румунији у то време се није превише говорило, али је након што је издавачка кућа „Кршћанска садашњост“ објавила 1988. године књигу Стјепана Крпана, *Од Караша до Биферна – зајиси о Хрватима у Румунској, Мађарској, Чехословачкој, Аустрији и Италији*, јавност у Хрватској постала заинтересована за живот и положај сународника у Румунији.

²⁰ О Карашевцима, лимитрофној етничкој групи чији припадници су католичке вере, говори торлачким наречјем и задржали су део православних (српских) обичаја пише Иван Бирта, *Карашевци*, Букурешт: Romcart, 1993. године.

По повратку представника Међуодељењског одбора из Румуније, САНУ је почела са брижљивим припремама студијске посете југословенским мањинама у Румунији. План посете је утврђен са Међуакадемијским одбором за проучавање националних мањина, а у припрему су укључени Румунска академија наука, Институт за хуманистичке науке у Темишвару, Викаријат Темишварске епархије Српске православне цркве и Демократски савез Срба у Румунији. Чланови студијске групе били су академик Маџура, дописни члан Војислав Становчић као представници САНУ, из Војвођанске академије наука и уметности сапутници су били академици Јан Кмећ и Чедомир Попов, а из Црногорске академије академици Петар Влаховић и Драгутин Вукотић и чланови Међуодељењског одбора Никола Гавриловић, Мирјана Малуцков, Момир Стојковић и Горан Башаић. Учешће у студијској посети отказали су представници словеначке, македонске и босанскохерцеговачке академије због рата који је пратио распад Југославије.

Студијска посета била је планирана за 5. јун 1992. године, али није остварена због санкција које је Савет безбедности Уједињених нација 30. маја увео Савезној Републици Југославији због учешћа у рату у Босни и Херцеговини. Отказивање студијске посете и мучна ситуација која је након тога настала били су увод у прекид научне сарадње између академија наука са простора Југославије. Међуакадемијски одбор за националне мањине престао је са радом, сарадња међу академијама наукама и научних заједница бивших југословенских република је прекинута, а спорадичне везе међу колегама биле су изузетак у галиматијасу у којем рационалност и правичност нису имале шансу пред узаврелим емоцијама, националним пројектима и неочекиваном мржњом међу културно блиским народима. Сенка која се над Међуодељењским одбором надвила након отварања расправе о статусу Албанаца у Србији и Југославији, рат и санкције UN били су тмина којој се могло супротставити искључиво посвећеним радом. То међутим није било лако не само због прекида сарадње са међународном научном заједницом и оскудице, већ и због раслојавања у српској интелектуалној елити и пада интересовања академијиног руководства за теме посвећене етницитету.

Српска академија наука и уметности је након Меморандума из 1986. године означена као идеолошка предводница „српске страна рата“ и творац хегемонистичког националног програма, што се тешко може потврдити као тачно, али у атмосфери у којој аргументи нису били превага приликом доношења закључака, део српске научне јавности прекинуо је сарадњу са САНУ и оштро је критиковао њене активности и чланове. То се показало препреком, додуше не и непремостивом, за рад Међуодељењског одбора који није успео да у активности укључи истраживаче на које је рачунао. Политизација етницитета и таблоизација научног живота нанели су штету научној заједници чији предводник јесте Српска академија наука и уметности. Свакако да не би требало оповргавати улогу појединих чланова Академије у политичком животу и доношењу одлука током деведесетих година прошлог века, али чињеница је да је реч о индивидуалним политичким мишљењима на које свако има право и сноси сопствену одговорност. Напротив, осуда Академије због појединачних мишљења и политичких дело-

вања њених чланова, односно због документа који САНУ није усвојила, представља неправду и стигму према члановима и сарадницима који су мислили другачије и радили у складу са научним методама и принципима. У извештају Одељења друштвених наука за 1993. годину ови проблеми су јасно идентификовани: „Поларизација и декомпозиција чланова САНУ по политичкој основи, негативна дисфункција политичког плурализма у САНУ, ставила је на велико искушење чланове овог Одељења, који су на низу научних дисциплина повезани са етичким и политичким вредностима.“²¹

ДРУГА ФАЗА 1994–2000. ГОДИНА МЕЂУОДЕЉЕЊСКИ ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

Рад на истраживањима положаја сународника у суседним земљама је настављен, али временом Међуодељењски одбор се суочио са изазовима на које се није могао оглушити. Почетком девете деценије Савет Европе је најавио успостављање стандарда заштите националних мањина у Европи. Европске институције и државе „старе“ демократије свесне да ће бивше социјалистичке државе поставити захтеве за равноправно чланство у Европској унији успоставили су минимум стандарда које би свака држава која држи до демократије, људских права и равноправности требало да испуни. Стандарде које је развијао Савет Европе²², а који су претходно разматрани и у експертским групама ОЕБС-а²³, произишавали су из критеријума из Копенхагена из 1993. године, које државе треба да испуне пре признавања чланства у Европској унији.

Поред потребе да се аргументима одговори на савремене политичке и правне захтеве у погледу заштите права националних мањина Србија се, поред питања статуса положаја албанске националне мањине и управљања етничким односима на Косову, суочила и са проблемом признавања статуса националне мањине својим држављанима хрватске, словеначке и бошњачке националности који су до распада „друге“ Југославије имали статус конститутивних народа и незадовољством „старих“ мањина својим положајем и признатим правима. Политички плурализам је омогућио политичко организовање националних мањина, које су се хомогенизовале око етничких и националних програма. Најзад, државе у окружењу Мађарска, Румунија и Хрватска предузеле су правне и политичке

²¹ *Годишњак САНУ за 1993. годину*, стр. 234.

²² Ови стандарди су успостављени у два документа Савета Европе: *Оквирној конвенцији за заштити националних мањина* из 1995. године; *Европској повељи о регионалним и мањинским језицима* из 1992. године (оба документа су на снагу ступила 1998).

²³ Високи комесар за националне мањине OSCE је од 1996. до 1999. године организовао рад експертских група које су препоручиле стандарде за остваривање права националних мањина: *Хашке прејоруже о праву националних мањина на образовање* (1996); *Прејоруже из Осла о праву националних мањина на употребу својевне језика* (1998); *Прејоруже из Лунда о деловорном учењу националних мањина у јавном животу* (1999).

реформе које су за циљ имале интеграцију мањина, бригу за своју дијаспору, а Хрватска и преко потребну политичку стабилност и окончање конфликта. У поменутом извештају о студијском боравку у Мађарској дописни члан Војислав Становчић описао је иницијативу Мађарске да покрене уставне и законске реформе како би уредила положај националних мањина на својој територији и статус сународника у централној Европи и Транскарпатју.

У нашим друштвеним наукама није било значајнијег одговора на изазове и захтеве у вези са реконцептуализацијом мултикултуралне парадигме.²⁴ Упркос томе што је у „другој“ Југославији развијан инклузивни социјални и политички систем равноправних народа и народности, он се њеним распадом урушио остављајући кобне последице. Еруптивна природа етницитета подстакнута политичким интересима не само што је била препрека да се систем вредности и политичка култура социјалистичке државе преведу у либералну демократију, већ је допринела разарању институција и приближавању стања аномије.

Све то је покренуло расправу у Међудодељењском одбору и у Одељењу друштвених наука САНУ о проширењу програма истраживања темама које се односе на положај и проблеме националних мањина у СР Југославији, а и на савремене друштвене, правне и политичке реформе у вези са признавањем и заштитом идентитета и права националних мањина. Председништво САНУ је 12. маја 1994. године прихватило предлог проширења програма рада и промену назива одбора у Међудодељењски одбор за проучавање националних мањина и људска права.

²⁴ У последњој деценији двадесетог века у нашим друштвеним наукама ретка су била истраживања, литература и активности засновани на либералној мултикултуралној парадигми. Након неколико година ситуација се променила, а за то заслуге припадају дописном члану Војиславу Становчићу и др Душку Јањићу из Института друштвених наука. Први је почетком деведесетих објавио неколико подстицајних радова за промишљања о етничким конфликтима, феномену етницитета и односу већине и мањине у политичкој теорији (*History and Status of Ethnic Conflicts*, in: „Yugoslavia: a Fractured Federalism“, ed. Dennison Rusinow, The Wilson Center Press, Washington, 1988. (pp. 23–40); *How Political and Constitutional Institutions Deal with a People of Ethnic Diversity: The Yugoslavia Experience*, in: Robert A. Goldwin, Art Kaufman, and William A. Schambra (ed.), „Forging Unity Out of Diversity“, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1989. (pp. 369–410); *Problems and Options in Institutionalising Ethnic Relations*, International Political Science Review, Vol. 13, No 4, October, 1992. (pp. 359–379); *Concerning Constitutional Frames of a Multi-ethnic State*, Miodrag Jovičić (ed.), „National reports for the Fourth International Congress of the IACL“, Beograd: Udruženje za ustavno pravo, 1995. (pp. 75–104); *Etnički federalizam i demokratija*, Beograd: Arhiv za pravne i društvene nauke, knj. XLIX, br. 2, 1993. (str. 287–306); *Concerning the Association of Ethnic Groups*, in: „Nationalism and Minorities“, Institute of Social Sciences & University of Essex, Belgrade, 1995), а други је објавивши књиге *Нација* (Радничка штампа, Београд, 1993) и *Ошворена ишчања нације* (Београд: Истраживачко-издавачки центар СОО, 1981) покренуо разматрање питања од значаја за разумевање етничких односа и политичке и друштвене организације мултиетничких држава. Најзад, подстрек истраживањима била су и два зборника Института за упоредно право: *Право и право на употребу језика и Југословенске мањине у суседним земљама и њихова права*, објављена 1990, односно 1992. године, као и монографија Зорана Лутовца *Мањине, КЕБС и југословенска криза* (1995).

У програму рада задржано је опредељење да се настави са истраживањима положаја, живота и културе сународника у Румунији и Мађарској. Поред раније поменутих истраживачких тема усвојене су и тема „Српско-румунске уметничке везе“ коју је обрађивао проф. др Миодраг Јовановић и основан је подбор за истраживање историје, обичаја и културе Карашевака. Чланови подбора су били др Мирјана Малуцков, академик Владимир Стојанчевић, проф. др Никола Гавриловић и проф. др Миодраг Јовановић.

Суштинске промене у раду Међуодељењског одбора односиле су се на истраживања у вези са уређењем положаја и заштитом права националних мањина. У програм рада је уврштена тема „Практични проблеми и примена новог закона о мањинама у Мађарској“ о којој се старао Петар Ластих, у то време председник Самоуправе Срба у Мађарској. Доношењем Закона о правима националних и етничких мањина (Закон бр. LXXVII) Мађарска је у правном и политичком систему признала мањинску самоуправу и културну аутономију, односно право националних мањина да, на свим нивоима територијално-политичког организовања, слободно бирају самоуправна тела која се старају о образовању, језику, култури и информисању националне мањине. Очекивало се да ће овај Закон имати утицаја и на правне системе заштите права националних мањина у региону и због тога му је Међуодељењски одбор благовремено посветио пажњу. Требало би споменути да су у децембру 1994. године организовани први избори за мањинске самоуправе у Мађарској на којима сам у својству секретара Међуодељењског одбора био једини посматрач регуларности избора из Србије (СР Југославије).

Нова је, у програму рада, била и тематска област „Мањине у СР Југославији“ која је била подељена на три истраживачке теме: „Идентитет мањинских заједница у Југославији“ (руководилац др Душан Јањић), „Држава, демократија и националне мањине (проф. др Вучина Васовић) и „Међународни аспекти положаја мањина“ (проф. др Момир Стојковић). Руководиоцима пројекта је поверено да окупе стручњаке са универзитета и научних института и да организују истраживања различитих аспеката положаја и живота националних мањина у СР Југославији. Програм рада је подржало Министарство за људске слободе и националне мањине Владе СР Југославије, а резултати истраживања су саопштени 11. до 13. јануара 1995. године на међународном научном скупу „Положај мањина у Савезној Републици Југославији“.

Одржавање скупа је у доброј мери условљено неуспехом радне групе стручњака окупљених у Савезном министарству за људске слободе да припреме Нацрт закона о националним мањинама. Наиме, савезна администрација свесна да би усвајање закона којим би се уредио положај националних мањина био значајан стратешки помак државе која је настојала да докаже да њена политика не заслужује санкције међународне заједнице окупила је, уз помоћ Форума за етничке односе којим је руководио др Душан Јањић, тим стручњака који су мањевише заговарали либералан приступ заштити права националних мањина²⁵. Како

²⁵ *Teze za ustavni zakon Republike Srbije o slobodi i pravima manjinskih zajednica i njihovih pripadnika*, Forum za etničke odnose, Београд: YUCOM, 2002, стр. 3–4.

се овај приступ значајно разликовао од политички очекиване користи, рад стручне групе је прекинут, а многа питања покренута током њеног кратког рада остала су без одговора. Сазревању идеје о организовању научног скупа посвећеног мултикултуралности у тадашњој Југославији допринеле су активности Демократске заједнице војвођанских Мађара која је припремила свој нацрт закона осмишљен око идеје тростепене мањинске аутономије.

Рад на припреми овог скупа одвијао се у изузетно тешким условима изазваним међународним санкцијама земље, али упркос томе, захваљујући подршци и помоћи свих чланова Одељења друштвених наука, Организациони одбор²⁶ је обезбедио учешће седамдесет осам учесника, међу којима су били професори универзитета и стручњаци за питања мултикултурализма, федерализма и етницитета из САД, Енглеске, Швајцарске, Француске, Мађарске, Аустрије и Шведске: Робин Алисон Ремингтон (Robin Alison Remington), Џим Серока (Jim Seroka), Роберт Хејден (Robert M. Hyden) Пол Валас (Paul Wallace), Алфред Шерман (Alfred Sherman), Дов Ронен (Dov Ronen), Елизабет Коп (Elisabeth Kopp), Димитри Аналис (Dimitri Analis), Карл Улрик Шируп (Carl-Ulrik Schierup), Атила Пок (Attila Pök), Штефан Беклер (Stefan Böckler). Рад скупа се одвијао у четири тематске сесије: „Идентитет мањинских заједница у СР Југославији“, „Држава, демократија, мањине“, „Међународни положај мањина“ и „Мултикултурализам и мањине“. Излагања саопштена на научном скупу објављена су у зборнику *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*²⁷.

Објављени радови су и данас често цитирана литература, а значај и утицај скупа били су уочљиви јер су тада отворена питања о којима се у нашим друштвеним наукама и стручној јавности није често и радо говорило: однос колективних и индивидуалних права; политичка, културна и персонална аутономија националних мањина; идентитети у мултикултуралним друштвима; изазови демократије и етнички плурализам; конституционализација и облици политичких система у сложеним плуралним друштвима; положај „стarih“ и „нових“ мањина; буђење етницитета и друго.

Реаговања на скуп, а касније и на зборник била су подељена и у јавности и у Академији. Заговорници институционализације права националних мањина и признавања њихових идентитета су, као што је речено, радо цитирали објављене радове и хвалили су приступ који је омогућио да аутори различитих школа мишљења разговарају о проблемима уређења мултиетничког друштва. На другој страни, конзервативни аутори, сматрајући да је „државни разлог“ важнији од људских слобода и права, критиковали су рад одбора, тему, зборник. Неки од њих, међу којима је било и академике САНУ, прекинули су сарадњу са Међуодељењским одбором.

²⁶ Организационим одбором је руководио дописни члан Војислав Становчић, а у раду су учествовали академици Милош Мацура и Иван Максимовић, професори Факултета политичких наука Момир Стојковић и Вучина Васовић, научни саветник Института друштвених наука Душан Јањић и секретар Међуодељењског одбора Горан Башић.

²⁷ САНУ, Научни скупови, књ. LXXXIV, Београд: Одељење друштвених наука, књига 19, 1996.

Да друштво, а још мање политичари, нису били спремни за овакву расправу, сведочи чињеница да су, упркос томе што су академијина радна тела на основу стручних рецензија одобрила објављивање Зборника, поједини академици и администрација САНУ покушали да осујете његово штампање. Захваљујући томе што је у Одељењу друштвених наука постојала подршка уредништву Зборник је објављен годину дана након одржавања скупа. Међутим, након тога настала је атмосфера у којој је било тешко организовати рад. То је условило да истраживања на усвојеној програмској целини посвећеној проблемима људских слобода и права никада нису заживела²⁸.

Укупне друштвене и политичке прилике, које су упечатљиво обележавале повреде људских и мањинских права, нису погодиле успостављању истраживања и расправу око спора либералне и комунитарне провенијенције у политичкој теорији и филозофији око утемељења и оправдања политичке заједнице с једне стране и захтева за одржањем поретка политичке заједнице и мотивације њезиних припадника да је подрже са друге стране. У политичкој теорији и пракси друге половине XX века која је на јеретички начин, како каже Џозеф Рац (Josef Ratz), улазила у нашу свакодневицу, либерализам је уважавајући комунитарни став да су либералне вредности саставни део традиције модерних политичких заједница, лако одбранио универзалистичку позицију људских права, али у вези са питањима „државног разлога“ либерали су прихватили комунитаристички став о важности републиканских врлина за очување политичке заједнице. Синергију либералне и комунитарне парадигме требало је развијати кроз концепте уставног патриотизма и комунитарне партиципативне демократије, што се у том тренутку у нашим друштвеним наукама тихо заговарало кроз радове неколико аутора. То је било недовољно да Међуодељењски одбор, у којем су почела раслојавања и немушти разговори о томе чиме би требало да се бави – истраживањима српске мањине, због чега је и основан или ширим проблемима феномена људских права и етничитета, настави рад у складу са усвојеним програмом рада. У прилог томе је чињеница да је намера Међуодељењског одбора да након скупа посвећеног положају националних мањина у Југославији, организује научни скуп о положају мањина на Балкану, „самоцензурирана“.²⁹

Упркос неповољним условима рад Међуодељењског одбора није замро. Објављена је монографија Стевана Бугарског *Српско правослање у Румунији*, а чланови Одбора проф. др Миодраг Јовановић и проф. др Никола Гавриловић 1997. године објављују монографије *Сликариство њемциварске еџрахије*, односно *Срби и Румуни*. Значајне монографије о Србима у Румунији објављују и

²⁸ Активности у вези са истраживањима људских права почеле су тек након што је руковођење Међуодељењским одбором преузео академик Тибор Варади (Tibor Varady), али вредан пажње је и покушај академика Александра Фире, који је по именувању за председника одбора 1999. године организовао панел дискусију на тему „Уставни третман људских права и слобода у СР Југославији“. Уводна излагања на панелу која су претходила дискусији одржали су академик Фира и академик Михајло Марковић. То је, нажалост, било све што је Међуодељењски одбор предузео у вези са истраживањима посвећеним филозофским, социјалним, економским основама људских права.

²⁹ *Годишњак САНУ за 1997. годину*, стр. 239.

спољни сарадници Међуодељењског одбора – проф. др Мирослав Тимотијевић монографију *Црква Свјої Георгија у Темшивару* (1996), др Љубивоје Церовић допуњено издање историјске монографије *Срби у Румунији* (1997), а др Миодраг Милин и Љубомир Степанов књигу *Голоїше Бараїана*. Младена Прелић у издању Етнографског института САНУ објављује монографију *Срби у селу Ловри у Мађарској у XX веку*. У Српској академији наука и уметности академик Славко Гавриловић деценијама је прикупљао грађу о политичким, културним и економским везама Србије и Угарске, академик Дејан Медаковић и др Динко Давидов, касније редовни члан САНУ, са сарадницима посвећено раде на истраживањима историје и културе Срба у Мађарској коју објављују у *Сенїандрејском зборнику*, а неколико година касније академик Милорад Екмечић покреће рад у Академијином Одбору за проучавање историје Босне и Херцеговине, академик Василије Крестић истраживања историје Срба у Хрватској институционализује у истоименом академијином одбору, најзад основани су Вардарски одбор којим је руководио академик Владимир Стојанчевић и Одбор за проучавање Косова и Метохија о чијем раду се старао академик Стеван Карамата.

Све ово говори да је за непуних десет година интересовање за проучавање различитих аспеката етницитета, посебно положаја сународника у суседним земљама, значајно порасло, а да су у САНУ развијене упоредне активности и проучавања које је прожимао овај феномен за којег се метафорично говори да садржи оба лица бога Јануса. То потврђује и покретање иницијативе Међуодељењског одбора за одржавањем научног скупа посвећеног положају Срба у Мађарској. Скуп је под називом Друштвене науке о Србима у Мађарској одржан 1988. године, а о његовим припремама бринули су академици Славко Гавриловић, Чедомир Попов, Никола Чобелић, Милош Мацура, дописни члан Војислав Становчић, Његово преосвештенство Епископ будимски господин Данило, Петар Ластих, Предраг Степановић, Милица Павлов, Душан Дрљача и Горан Башић. Расправа на овом научном скупу била је концентрисани на три научна циља: утврдити инвентуру радова из области друштвених наука о Србима у Мађарској; саопштити резултате окончаних истраживања и указати на теме које би требало истражити.

Научни скуп „Друштвене науке о Србима у Мађарској“ обновио је део „изгубљене“ енергије и донео је преко потребну свежину у раду, али није отклонио проблеме који су пратили рад. О обновљеном елану сведочи то да је, поред скупа на којем је саопштен 41 реферат из различитих научних области, у сарадњи са Удружењем књижевника Србије одржано књижевно вече „Ми же Сентандрејци целог свијета славни“, потом, да је сликар Милић Станковић (од Мачве) приредио изложбу „Звезда Сентандреје“, те да је у Етнографском музеју приређена изложба фотографија Стојана Вујачића и Ивана Јакшића „Прошлост и садашњост Срба у Мађарској“. Времена су и даље била неповољна за континуирани научни рад а ни Међуодељењском одбору нису опроштени „греси“, о чему сведочи чињеница да је Зборник³⁰ са тог скупа објављен пет година након

³⁰ *Друштвене науке о Србима у Мађарској*, Научни скупови, књ. С1, Одељење друштвених наука, књ. 22, Београд: САНУ, Самоуправа Срба у Мађарској, 2003.

његовог одржавања. Заслуге за објављивање Зборника има Самоуправа Срба у Мађарској која је финансирала његово штампање.

Пред крај последње деценије XX века Међуодељењски одбор ипак покреће рад на две теме подједнако значајне за научна истраживања и друштвени живот. Прва тема се односила на међуетничке односе у североисточној Србији, а друга на положај српске заједнице на Косову. Прва је била реакција на процес буђења идентитета Влаха у региону и настојања да се том идентитету одузме шарм балканске лимитрофности. Нажалост мултидисциплинарни тим стручњака, Славенко Терзић, Ема Миљковић (историчари); Милош Мацура (демограф); Драгослав Антонијевић, Никола Пантелић, Душан Дрљача (етнолози); Јован Девић (етномузиколог); Момчило Савић, Александар Лома (лингвисти); Драган Суботић (правник) и Горан Башић (политиколог), није остварио резултат нити је предузимао активности у вези са темом која је потврђивала заборављену мисао да се „унук радо сећа оног што син жели да заборави“.

Нажалост, ни рад на теми посвећеној Србима на Косову није био успешнији. Чланови Међуодељењског одбора свесни да се приближава сукоб који регион уводи у нову неизвесност настојали су да хитно припреме зборник на енглеском који би требало да укаже на српско-албански спор и природу сукоба етничког и историјског права на територију Косова. Наивно се размишљало да наука може да унесе рационалност у сагледавање ситуације која је извесно водила у сукоб Срба и Албанаца. Штавише, рационалност у том тренутку нису показивале ни интелектуалне елите оба народа, које су занесене романтичарским национализмом и жељом за отелотворењем идеје о „великим“ националним државама на Балкану подстрекивале тај сукоб.

Интересантна је цртица из Извештаја о раду Међуодељењског одбора објављена у Годишњаку САНУ за 1999. годину којом се указује да је неопходно да се организује мултидисциплинарно истраживање феномена мултикултуралности у Србији и да се обнови рад на доношењу закона о националним мањинама³¹. Међуодељењски одбор, као скуп научника различитих опредељења и мишљења, није имао снагу потребну да се супротстави разарајућем национализму, али је отворено, благовремено и непрестано указивао на проблеме и на то да би њихово решавање требало засновати на обнови разореног поверења у правној држави заснованој на владавини права и поштовању достојанства и права грађана.

³¹ *Годишњак САНУ за 1999*, CVI, стр. 219.

ТРЕЋА ФАЗА 2000–2018. ГОДИНА ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

Трећи период рада одбора обележиле су динамичне политичке промене у Србији, пораст друштвене и политичке свести о значају мултиетничности, рад три председника Међуодељењског одбора Александра Фире, Војислава Становчића и Тибора Варација и промена имена која јасно указује да се интересовање у САНУ за истраживања мањина и људских права концентрисало у Одељењу друштвених наука.

Ова фаза се, с обзиром на садржај истраживања и активности, може поделити и на периоде од 2000. до 2017. године и на период после тога до данас. Први период обележава све интензивнији рад на питањима положаја националних мањина у Србији и опадање интересовања за рад на темама посвећеним сународницима у суседним земљама а други, чији смо савременици, обележава равномерне активности у све три области: а) људска права, б) мултикултуралност и положај националних мањина и в) положај Срба у суседним земљама.

Почетак прве фазе обележиле су политичке промене у земљи за које се веровало да су почетак демократског преображаја, стабилизације и постепеног отклањања из политичке културе делања која су водила ка вулгаризацији демократије, популизму, партократији, ирационалности и, најзад, ка кршењу људских и мањинских права и сукоба са свима. Унутрашње обележје рада је било отварање Међуодељењског одбора ка цивилном друштву и учешће његових чланова у расправи о уређењу положаја националних мањина. Сарадња чланова Међуодељењског одбора са организацијама цивилног друштва од којих су неке *ad hoc*, а друге посвећено разматрале проблеме етничитета допринело је томе да дуго потискиване идеје о уређењу мултикултуралних друштава добију своје отелотворење³².

Ипак, активности Међуодељењског одбора у трећем миленијуму почеле су студијском посетом Македонији и испитивањем могућности успостављања узајамних истраживања Срба у Македонији и Македонаца у Србији (СР Југославији). Након разговора са удружењима Срба у Македонији и руководством Македонске академије наука закључено је да постоји интерес академија за сарадњом у вези са положајем мањина, а убрзо је једна седница Међуодељењског одбора

³² Од 2000. до 2010. године само две београдске невладине организације Центар за истраживање етничитета и Форум за етничке односе објавиле су бројне студије посвећене проблемима демократије у мултиетничким друштвима. Центар за истраживање етничитета са којим активно сарађују дописни члан Војислав Становчић, професор Вучина Васовић и др Горан Башић објавио је: *Демократија и националне мањине* (2002), *Демократија и мултикултуралност у југоисточној Европи* (2003), *Демократија и религија* (2003), *Перспективе мултикултуралности у државама западне Балкана* (2004), *Локална демократија и мултикултуралност* (2006), *Искушења демократије у мултиетничком друштву* (2006), *Политичка акција* (2010). Форум за етничке односе, којим је руководио др Душан Јањић, објавио је *Косово између сукоба и дијалога (Етнички сукоб и криза идентитета: Српско–албански односи)* (2005).

посвећена положају Срба у Македонији. У разговору на тој седници учествовали су и представници српске заједнице из Македоније који су указали на проблеме у вези са друштвеним, економским и културним положајем. Међутим, како су услови за рад и истраживања у САНУ и даље били изразито неповољни, истраживања или друге активности посвећене положају сународника у Македонији нису организована, а поново је одложено одржавање научног скупа о мањинама на Балкану.

Вишегодишњим лошим условима за рад Одбора, као што је поменуто, највише су допринели поменути екстерни услови, али „успоравању“ рада допринела је и Академијина администрација нарочито у периоду од 1995. до 2003. године када је донето више одлука које су биле супротне научним интересима и могућностима Академије. Остали су нејасни разлози за развој овакве климе све док нисам пажљиво прочитао сећања академика Дејана Медаковића на време када је био генерални секретар и председник САНУ³³. Реч је о два концепта развоја, два схватања прошлости и разумевања садашњости. Међуодељењски одбор се, постављајући у право време и на правом месту на дневни ред питања суштински важна за савремену политичку организацију друштва, не својом вољом сукобио са увреженим конзервативним нарцизмом малих разлика. У суштини реч је о чврстим разликама мишљења о модернизацији и либерализацији Србије. У јавности ова подела се своди на вредносне противречности две парадигме стварности или на поделе на две Србије у којима, види се на примеру Међуодељењског одбора, учествујемо чак и када на њих не пристајемо. О том времену и раду остао је пасус из Извештаја о раду Међуодељењског одбора за 2002. годину: „Неразумљиво лош материјални положај Академије приморали су Одбор да поново одложи већ дуго планирани међународни научни скуп ‘Идентитет мањина у савременој Европи’. Још 1996. године, по завршетку успешно организованог скупа о положају мањина у нашој земљи Одбор је предложио Одељењу друштвених наука научну расправу о једном од најважнијих питања од интереса не само за СР Југославију у којој живи више од 30% мањинског становништва већ и за безбедност региона југоисточне Европе у целини. На жалост, због ван-научних разлога и околности на које Одбор није могао да утиче овај скуп још увек није реализован. Такође, раније планиране активности у вези са проучавањем сународника у суседним земљама и у бившим југословенским републикама су замрле.“³⁴

Излаз из летаргије неочекивано је понудила савезна администрација која је обновила рад на доношењу закона о националним мањинама. Теме на чији значај је Међуодељењски одбор годинама указивао постале су централна питања приликом демократског уређења државе. Међутим, у том процесу значајна су била још два чиниоца – међународне организације и организације цивилног друштва.

³³ *Дани сећања VI 1995–2000*, Нови Сад: Прометеј, 2010; *Дани сећања VII 2001–2004*, Нови Сад: Прометеј, 201.

³⁴ Видети *Билтен Фонда САНУ за 2002. годину*, бр. 28, стр. 151–152.

Доношење закона о мањинама било је услов за пријем државе у Савет Европе и то је био довољан мотив да се почне са припремама закона. Међутим, први састанци тима стручњака који је на молбу Министра задуженог за људска права и етничке групе окупио дописни члан Војислав Становчић показали су да постоје значајна идејна и концептуална неслагања. Већ након пар састанака из тима су иступили проф. др Владимир Илић, проф. др Маријана Пајванчић, др Душан Јањић и др Зорица Радовић. Други изазов је представљало усклађивање уставног уређења савезне државе и држава чланица са политичким критеријумима из Копенхагена и стандардима Савета Европе и препорукама OSCE.

Трећи проблем се односио на то да на почетку рада групе стручњака није постојао јасан политички став о томе какав се закон жели. Током рада потврђивала се бојазан, на коју је Међуодељењски одбор годинама упозоравао, да наша научна и стручна јавност немају одговоре на изазове управљања различитостима и уређења мултикултуралног друштва. Најразложнији су били предлози неколицине правника, професора универзитета и адвоката, који су заговарали решења слична онима која су постојала у пракси у суседној Мађарској. Та решења, усклађена са поменутиим стандардима, односила су се на преузимање идеја о мањинској самоуправи и културној аутономији и подразумевала су активно учешће националних мањина у јавном животу. Тај концепт је однео превагу над мишљењима друге групе стручњака који су сматрали да је за Србију, с обзиром на природу њене мултиетничности, ефективније да држава договори са представницима мањинских заједница посебне институционалне аранжмане различите од прилика заједница.

Академик Становчић у разговору о примени Закона о мањинама

Закон о заштити права и слобода националних мањина³⁵ усвојила је Савезна скупштина у фебруару 2002. године али у њему нису садржана сва решења која је група стручњака предлагала. У правни живот и политички систем СР Југославије и држава чланица Србије и Црне Горе уведени су институти културне аутономије националних мањина, мањинске самоуправе, афирмативних мера и утврђени су критеријуми у вези са признавањем статуса националне мањине. С обзиром да државе чланице нису с радошћу прихватале усвојене међународне стандарде, постигнут је политички договор да свака од њих донесе посебан закон како би њиме ближе уредиле положај припадника националних мањина и прописале остваривање права. Каснији догађаји су показали да је овај Закон, попут етницитета који је настојао да уреди, имао оба Јанусова лица. С једне стране позитивно је утицао на демократизацију друштва, промену ставова и деловања администрације према питањима мултикултурализма, његове идеје су уткане у Устав Републике Србије из 2006. године и пре тога у Повељу о људским и мањинским правима Државне заједнице Србија и Црна Гора („Мала повеља“), с друге стране Закон је допринео одржавању етничке дистанце, продубљивању етничке сегрегације и није омогућио пуну заштиту идентитета свих етничких група.

Непосредно по доношењу закона чланови Међуодељењског одбора, а директније и невладине организације, указивали су на то шта је пропуштено да се уреди Законом, шта није ваљано уређено и шта ће бити последице уколико се не пропусти не отклоне. Кратка анализа се односи на следеће пропусте који су постали антипод делотворној политици мултикултуралности.

Прво, дефиниција националне мањине, садржана у члану 2 Закона подразумева да се свакој етничкој групи признаје статус националне мањине уколико испуни пет критеријума: репрезентативан број, мањински положај, везаност за територију Србије, културна и етничка дистинктивност, свест припадника мањинске заједнице да очува идентитет. Закон није прецизно дефинисао да ли је за признавање статуса (институционализацију) националне мањине потребно да се испуне сви критеријуми или је довољан само један или неколико али не свих пет. То је од почетка било нејасно, а показало се да због тога што не испуњавају само један од критеријума Југословенима и Цинцарима, првима зато што наводно нису имали заједнички језик, а другима зато што нису испунили критеријум репрезентативног броја, није признат статус националне мањине, чиме су битно умањене шансе њихових припадника да штите и чувају свој идентитет.

Друго, проблем да заштита и очување идентитета мањинске групе зависи од броја њених припадника у вези је са начином организације мањинске самоуправе. Наиме, према Закону свака национална мањина непосредно или путем електора бира своју самоуправу у области признате културне аутономије која се односи на образовање, језик, културу и информисање националне мањине. Према Закону о заштити права и слобода националних мањина, а и према Закону о националним саветима националних мањина који је донет 2009. године мањинска самоуправа се бира само на националном (државном) нивоу и услов за њено

³⁵ *Службени лист СРЈ*, бр. 11/2002; *Службени лист СЦГ*, бр. 1/2003 – *Уставна повеља* и *Службени гласник РС*, бр. 72/2009 – др. закон, 97/2013 – одлука УС и 47/2018.

формирање је да најмање три стотине пунолетних грађана припадника једне мањине подносе захтев за формирање посебног бирачког списка за избор националне мањинске самоуправе.³⁶ Цинцари, који су традиционална мањина у Србији, са огромним заслугама за формирање грађанства, привреде и развој културног живота и задужбинарства и који настањују тек неколико четврти у градским целинама у Београду, Новом Саду, Нишу не могу да формирају бирачки списак за избор мањинске самоуправе јер их је према последњем Попису становништва (2011) било 275.

Да се водило рачуна о томе да се мањинске самоуправе бирају и на месном и на локалном нивоу, а о томе је било речи и на јавним скуповима и састанцима Међуодељењског одбора, а и приликом рада стручне групе за доношење Закона о заштити права и слобода националних мањина, овај проблем би био избегнут. Децентрализован модел организовања и избора мањинских самоуправа заговарала је Заједница војвођанских Мађара,³⁷ а у компаративној пракси је од 1993. године, када су законе о националним мањинама усвојиле Мађарска и Естонија, а од 2002. године и Хрватска. О овом проблему се и данас нерадо говори, а у изменама „мањинских“ прописа 2018. године овај пропуст није отклоњен упркос аргументима које је пружила научна заједница и цивилно друштво.³⁸

О проблему заштите идентитета Цинцара и других малобројних мањина и децентрализацији мањинских самоуправа Међуодељењски одбор је предузимао различите активности. У сарадњи са Цинцарским удружењем „Луњина“ покренута је научна трибина „Цинцари у Србији, идентитет и културна размена“. Циљ трибине је био да се кроз одабране теме (предавања) размотре питања од значаја за истраживање Цинцара у Србији и да се укаже да су, упркос огромном утицају на српску грађанску културу и привреду у 18. и 19. веку, Цинцари готово ишчезли са њене етничке мапе. У оквиру ове активности предавања су одржали: проф. др Никола Трифон (Nicolas Trifon), *Les Aroumains, la pièce en trop du puzzle balkanique* (Цинцари, сувшина коцкица у балканском мозаику); проф. др Теде Кал (Thede Kahl), *The Cincars. Field Researches on Language and Identity* (Цинцари, истраживања о језику и идентитету); проф. др Чедомир Чупић, *Значај и улога Цинцара у формирању грађанског друштва и ушемељењу грађанских вредности у Србији*; доц. др Предраг Мутавцић, *Писмо, језик, нација – први цинцарски алфабет Михаила Бојација*; проф. др Јулијана Вучо, *Цинцарске грађанске породице/породица Вучо* и проф. др Љиљана Гавриловић, *Цинцари: идентитетске ириче*, др Горан Башић, „Велики“ и „мали“ ирпало изучавању положаја Цинцара у савременој Србији. Зборник са ових трибина требало би да буде објављен, а у

³⁶ Члан 44, став 1 Закона о националним саветима националних мањина, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, 20/2014 – одлука УС, 55/2014 и 47/2018.

³⁷ Шандор Пал, „Концепт мањинске самоуправе Демократске заједнице војвођанских Мађара“, у Милош Мацура, Војислав Становић (ур.) *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, Београд: САНУ, Научни скупови, Књига LXXXIV, Српска академија наука и уметности; Одељење друштвених наука, књига 19, 1996, стр. 437–446.

³⁸ <http://new.ercbgd.org.rs/wp-content/uploads/2017/10/misljenje-nacrt-zakona-ocd.pdf>

међувремену је ова активност прерасла у међународни пројекат САНУ и Македонске академије наука и уметности посвећен изучавању идентитета и културе Цинцара.

О децентрализацији мањинских самоуправа често је било речи на састанцима Међудодељењског одбора, а у Зборнику *Права националних мањина у уставнојправном систему Републике Србије*³⁹ проблем реформе система заштите права националних мањина разматран је у уводним радовима Тамаша Корхеца и Горана Башића. Основни проблеми централног устројства мањинске самоуправе је како у капацитетима мањинске самоуправе да се стара о сложеним питањима културне аутономије на широком простору, тако и у неслагању овог концепта са чланом 75 Устава Републике Србије који гарантује припадницима националних мањина право да непосредно одлучују или учествују у одлучивању о питањима која су значајна за њихов етнокултурни идентитет.

Треће, тежња политичких странака да контролишу мањинске самоуправе поистоветила је културну аутономију са политичким циљевима политичких странака националних мањина и са интересима политичких странака „већине“. Овај проблем је настао 2002. године непосредно након доношења Закона о заштити права и слобода националних мањина у СР Југославији. Наиме, чланом 19, став 13 Закон је предвидео да се избор мањинске самоуправе уреди посебним законом, а у прелазним и завршним одредбама у члану 24 прописано је да ће до тада мањинске самоуправе (национални савет националне мањине) бирати скупштине електора коју чине припадници националних мањина који су изабрани за одборнике или за посланике у покрајинској, републичкој или савезној скупштини. Поред њих електори су могли бити и припадници националних мањина које је подржало 100 сународника или једно удружење националне мањине.

Након што је у јулу 2002. године савезни министар националних и етничких заједница господин Расим Љајић прописао одговарајући Правилник, спроведени су, те и наредне године, избори за мањинске самоуправе. Изборне скупштине су заказиване сукцесивно, а и њихови чланови су били претежно представници политичких странака који су у националне савете, сходно логици политичког деловања, бирали политичким странкама одане кандидате. Поједине мањинске самоуправе су чинили припадници само једне политичке странке. На тај начин отворен је пут да се културна аутономија поистовети са циљевима политичке аутономије, а с обзиром на централно устројство мањинске самоуправе у случају националних мањина које су хомогено настањене и са циљевима територијалне аутономије. Да не буде забуне, проблем није у томе да националним мањинама не би требало признати и друге видове аутономије, већ у томе да о томе није било разговара, а у пракси је установљен латентни систем различитих облика аутономија које нису признате у уставном и политичком систему.

³⁹ *Права националних мањина у уставнојправном систему Републике Србије*, ур. Тибор Вараци, Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. CLXXVII, Одељење друштвених наука, књ. 42, 2018.

Иако се на овај проблем указује већ петнаест година,⁴⁰ он опстаје и оптерећује односе већине и мањина. Партократски карактер политичког система Србије и политичка култура у којој се демократија своди на договоре „политбироа“ политичких странака о свим питањима друштвеног живота погодује систему партијски строго контролисаних мањинских самоуправа.

Међуодељењски одбор је спорадично постављао ова питања на дневни ред. Од 2003. године радило се на припреми међународног научног скупа „Положај националних мањина у Републици Србији“ с циљем да се да анализа стања десет година након конференције о мањинама у СР Југославији одржане 1995. године. У извештају о раду Међуодељењског одбора за 2003. годину⁴¹ пише да се поменути научни скуп организује како би се анализирале промене „с обзиром на напредак у изградњи правног система Републике Србије, као и анализу начина регулисања и резултата положаја мањина до којих је дошло у суседним и другим европским земљама због примене међународних стандарда заштите мањина. Скуп је одржан од 24. до 26. новембра 2005. године, а у зборнику радова, који је објављен након нешто више од годину дана, међу педесет објављених радова је и неколико у којима се критички испитују домети успостављене политике мултикултуралности у Србији.

Међутим, након објављивања зборника о положају националних мањина у Србији рад Међуодељењског одбора поново јењава. Истраживања положаја сународника у суседним земљама успешно развија Етнографски институт САНУ који успоставља научну сарадњу са сродним институтима у Словенији, Словачкој, Русији. Истраживањима идентитета мањина у Србији бави се група истраживача, окупљених око др Биљане Сикимић у Балканолошком институту САНУ, а комплексна истраживања проблема мултикултуралности и политичког и правног положаја националних мањина у централној и југоисточној Европи спроводи Центар за истраживање етничитета.

Подстрек овим истраживањима, а нарочито истраживањима мултикултуралности у европским регионима у којима традиционално живе људи који припадају мноштву аутохтоних и алохтоних етничких идентитета била је расправа на научном скупу „Положај и идентитет српске националне мањине у југоисточној Европи“ који су 2003. године организовали Међуодељењски одбор и Центар за истраживање етничитета. У предговору Зборника радова са овог научног скупа пише да: „...у савременој Европи питања у вези са идентитетом су динамична и да се етничке заједнице које теже да њихови идентитети буду институционално признати суочавају са проблемима личних опредељења припадника и да се првобитни идентитет често обогаћује и мења. Савремене кому-

⁴⁰ Горан Башић, *Искушења демократије у мултиетничком друштву*, Центар за истраживање етничитета, Београд, 2006; Горан Башић, Маријана Пајванчић, *Од сецесијивне ка интеграцијивној полицији мултикултуралности*, Београд: Центар за истраживање етничитета, 2015.

⁴¹ Видети *Билтен Фонда САНУ за 2003. годину*, бр. 29, стр. 151–155.

никације, начин образовања, медији, честе миграције и друге околности доприносе да млади људи идентитет смештају у парадигму која се битно разликује од оне из које су се напајали њихови родитељи и преци“.⁴²

Научни скуп је побудио пажњу јавности. На његовом отварању говорили су поред генералног секретара САНУ академика Николе Тасића и специјални представник генералног секретара Савета Европе господин Јорген Гринет, Министар културе у Влади Републике Србије господин Бранислав Лечић. Његово преосвештенство епископ Лаврентије и проф. др Милорад Пуповац посланик у Сабору Републике Хрватске. На скупу, а и касније у Зборнику, саопштења (прилози) су разврстани у четири целине: „Међународни стандарди и положај мањина“ (Т. Варади, В. Становчић, Г. Башић, Н. Скендеровић Ћук...), „Српске мањине у суседним земљама“ (П. Влаховић, С. Таталовић, П. Радић, Д. Вељковић, Б. Павлица, П. Ласић, С. Бугарски, М. Комац), „Етнолошко-лингвистичка истраживања (Д. Дрљача, Н. Пантелић, С. Милорадовић, М. Малуцков, М. Ивановић Баришић, Ј. Јовановић, Љ. Гавриловић...) и дискусија у којој су учествовали др Жарко Кораћ, академици Владета Јеротић и Александар Фира и представници српске аутохтоне дијаспоре.

Након скупа, у часопису *Теме* (бр. 2 за 2004. годину), захваљујући уреднику проф. др Драгољубу Ђорђевићу, објављен је темат „Срби у дијаспори“ посвећен проблемима српске националне мањине у југоисточној и централној Европи. Најзад, неколико година касније у Будимпешти основан је Српски институт.⁴³ За директора је постављен Петар Ласић, а за чланове Научног савета академик Тибор Варади и др Горан Башић.

Чланови Одбора академик Тибор Варади, дописни члан Војислав Становчић и др Горан Башић именовани су почетком 2008. године за чланове радне групе Министарства за државну управу и локалну самоуправу задужене да припреме нацрт новог Закона о правима националних мањина. Константно преиспитивање положаја и политике заштите права националних мањина на којима је инсистирала научна јавност окупљена око Међуодељењског одбора покренуло је активности у јавној управи које су требале да отклоне поменуте недостатке и да успоставе делотворну политику мултикултуралности у земљи. У том тренутку било је очигледно да је 2002. године начињена озбиљна грешка са директним укључивањем политичких странака у делатности мањинске самоуправе. Преиспитивању политике мултикултурализма допринела је чињеница да је 2006. године мањинским самоуправама, по истеку мандата од четири године, продужен рад до доношења закона о изборима, као и то да две године раније на изборима за Народну скупштину први пут ни једна политичка странка није освојила мандат. Мањинске самоуправе, изабране на погрешан начин, постале су политичким странкама „сигурна кућа“ из које су остваривали циљеве који нису *per se* садржани у културној аутономији. Из поменуте радне групе већина представника

⁴² *Положај и идентитет српске мањине у Југоисточној и Централној Европи*, ур., Војислав Становчић, Научни скупови, књ. СХ, Одељење друштвених наука, књ. 25, Београд: САНУ, 2005.

⁴³ <http://srpskiinstitut.hu>

Међуодељењског одбора се повукла из личних разлога, њен рад је усмерен ка циљу другачијем од онога који је одређен на почетку.

Резултат је усвајање 2009. године Закона о националним саветима националних мањина чији су чланови били предмет и уставних жалби и одлука Уставног суда о њиховој измени али и узрок галиматијаса који је настао након његовог доношења. Наиме, на изборима за мањинске самоуправе, који су одржани у складу са овим Законом, било је мноштво пропуста, а највећи је начињен у вези са избором Националног савета бошњачке националне мањине у Србији (Бошњачко национално вијеће) које је због пропуста у Закону и процедурама изабрано тек 2014. године. Збрци у вези са остваривањем права националних мањина доприносили су и други закони⁴⁴ којима је ближе уређено остваривање права припадника националних мањина, а који нису били усклађени са Законом о националним саветима.

У атмосфери суштинског нераздевања јавних политика о суштини политике мултикултурализма рад Међуодељењског одбора је до 2015. године био посвећен истраживањима српске мањине у Румунији и Мађарској, одржавању и развоју научних веза. У том периоду уочљиво је да опада интересовање у Академији за садржај рада Међуодељењског одбора. Састанци одбора су ређе одржавани, а њима су углавном присуствовали чланови Одељења друштвених наука и сарадници са универзитета и института. Све то довело је до тога да Председништво САНУ рад међуодељењског одбора повери искључиво Одељењу друштвених наука, чиме он постаје Одбор за проучавање националних мањина и људских права.

Одбор, крајем 2015. године, у сарадњи са Институтом друштвених наука организује међународну научну конференцију „Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона“. Ова научна конференција и Зборник радова⁴⁵ који је објављен 2016. године наставак су увида у развој теорије мултикултурализма, али и праксе остваривања права националних мањина. Слични научни скупови одржани 1995. и 2005. године и зборници објављени након тога били су одлични репери да се проуче промене у теорији и пракси мултикултуралности у савременом друштву.

Либерална теорија мултикултуралности настала на теорији канадске политичке филозофије, односно радова Вила Кимлике (Will Kymlicka) и Чарлса Тејлора (Charles Taylor) и британског експеримента са Пареховим (Bikhu Parekh) дијалогским типом мултикултурализма озбиљно је уздрмана прво критикама са левог (Brian Barry, Anthony Appiah) и десног (Nathan Glazer, Jael Tamir) крила либерализма, а потом и оспоравања политика мултикултуралности од стране европских државника Ангеле Меркел (Angele Merkel), Николаса Саркозија (Nicolas Sarkozy), Дејвида Камерона (David Cameron). Признање идентитета

⁴⁴ Закон о службеној употреби језика и писама, Закон о локалној самоуправи, Закон о избору народних посланика, Закон о култури, закони којима је уређен систем образовања.

⁴⁵ *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона*, ур. Војислав Становчић и Горан Башкић, Научни скупови, књ. CLXV, Одељење друштвених наука, књ. 38, Београд: САНУ, Институт друштвених наука, 2016.

етнокултурних мањина и њихова заштита кроз концепт мултикултурног грађанства устукнули су пред страхом од тероризма, таласима избеглиштва из Африке и Азије и исламом.

Савремена либерална држава под чијим окриљем и интересима се у XX веку развијала теорија мултикултурализма у суштини је остала неосетљива за етничке и верске идентитете мањинских група. Принцип етнокултурне правде који је изнедрила реформисана либерална теорија није се одрживо одупро начелу изворног либерализма о грађанској једнакости. С друге стране, државама „западног Балкана“, које стратешки стреме придруживању Европској унији уређење права етничких мањина један су од приоритетних услова у преговорима. У већини радова са скупа напетости унутар савремене либералне државе око политичке организације мултиетничких друштава и признања идентитета етнокултурним мањинама главна су преокупација аутора. Наслови „Нестајање мултикултурализма подрива стубове на којима је изграђена Европска унија“ (Силво Деветак), „Притиснути мултикултурализам“ (Алпар Лошонц), „Етнокултурни идентитети – политике признања и праксе опстанка“ (Горан Башић), „Мултикултурализам између глобализације и националне државе“ (Вукашин Павловић) указују на то да аутори страхују да ће јачање национализма и ксенофобичног популизма поништити интелектуални и цивилизацијски домет постигнут у последњој деценији XX века у вези са разумевањем равноправности етничких и културних идентитета и њиховом заштитом.

Посебан део у Зборнику је посвећен проблемима мултикултурализма у Србији. Више пута поменути став стручне јавности да политика мултикултурализма у нашој земљи не одговара ни природи њене мултиетничности ни савременим политичким променама потврђују прилози Мирјане Рашевић „Имиграција као импулс мултикултуралности у Србији“, Ксеније Марковић „Улога политичких странака у процесу интеграције националних мањина у Србији“, Јелене Лончар „Под којим условима мањински представници заступају интересе мањина“. О томе да слични проблеми постоје и у политикама државама у окружењу пишу Весна Станковић у раду „Амбивалентност мултикултурализма у Македонији“, и Сенадин Лавић у раду „Босна, Бошњаци и идентитетна историја“.

Као и у претходним деценијама, након истраживања и научних скупова о проблемима етничких (националних) мањина и мултикултуралним политикама које је Одбор организовао следиле су реформе прописа у Србији. Не би требало закључивати да су та два процеса међусобно повезана, али сигурно је да су научне расправе и идеје које су из њих произилазиле имале одређен утицај на јавне политике. Тада је реформа била условљена европским интеграцијама земље. У Поглављу 23 преговора о придруживању пажња је посвећена и унапређењу положаја националних мањина. Поред акционог плана, чије испуњење би требало да задовољи „европске“ стандарде, Влада Републике Србије је усвојила и акциони план који је намењен решавању „националних“ проблема мањина. На нејасном концепту разлика у европским „нижим“ и националним „вишим“ критеријумима заштите права националних мањина приступило се изменама Закона о заштити права и слобода националних мањина и Закона о националним саветима националних мањина.

Након окончања процеса измена закона и њиховог усвајања у Народној скупштини 2018. године поменута разлика је објашњена – изменама поменутих прописа испуњена је обавезна форма у процесу придруживања Европској унији, а даљи процес би требало да допринесе трајном решавању проблема насталих пре деценију и по. Међутим, обесхрабрујуће је то што је последњих година из процеса креирања јавних политика изостала научна заједница, а на крају и цивилно друштво. На примедбе које су организације цивилног друштва и стручњаци упутили у вези са изменама Закона о заштити права и слобода националних мањина јавна управа је одговорила на начин који их је удаљио из процеса осмишљавања интегративне политике мултикултуралности.⁴⁶

Трећи период у раду одбора обележило је и успостављање програмске равнотеже у раду Одбора. Први пут у раду Одбора се посвећује иста пажња људским правима и активностима које се односе на истраживање положаја сународника у региону и мањина у Србији. У сарадњи са Привредном комором Србије организована су предавања о заштити људских права у корпорацијама. Предавање „Како до глобализације са људским лицем? Људска права у транснационалним корпорацијама“ одржала је проф. др Виолета Беширевић, а о „Динамичким аспектима корпоративне одговорности у односу на људска права“ говорио је проф. др Алпар Лошонц.

Крајем 2018. године у сарадњи са Правним факултетом Универзитета у Београду организована је међународна конференција „Људска права у XXI веку“ на којој је било речи о људским правима „треће генерације“, али и о теоријским недоумицама и савременим околностима у којима се остварују права прве и друге генерације. Савремене технологије и економски раст су с једне стране допринеле ублажавању социјалних проблема, али су на другој страни погодовали продубљивању јаза између сиромашних и богатих, загађењу човекове околине, опасностима од тероризма, масовним избегличким таласом из Африке које еуфемистички називамо миграцијама. Растући популизам и демонтирање државе благостања смањили су ниво остваривања људских права, али су допринели повећању потребе за њиховом ефикаснијом заштитом и тражењем решења пригодним за трећи миленијум.

Посвећеност људским правима није потиснула интересовања и рад Одбора за проблеме националних мањина. Одржани су округли столови посвећени проблемима културне аутономије и мањинске самоуправе о чему је већ било речи у раду и проблему положаја Срба у суседним земљама Хрватској, Мађарској и Румунији. Српски институт из Будимпеште је у сарадњи са Одбором нашој јавности представио пројекте Српског института, промовисао је зборник радова *Бела Бартиок и српска музика* и приредио концерт на којем су ансамбл „Вујачић“ и други изводили српске мелодије које су записали Барток, Тихомир Вујачић и Јосип Словенски.

⁴⁶ <http://ercbgd.org.rs/2017/02/13/saopstenje-organizacija-civilnog-drustva-u-vezi-sa-nacionom-na-koji-tece-proces-izmene-propisa-kojima-je-uredjen-polozaj-nacionalnih-manjina/>

ЗАКЉУЧАК

Одбор за проучавање националних мањина и људских права траје три деценије током којих је било запажених научних достигнућа, али и периода стагнације. Шест зборника радова у којима је објављено 219 научних радова, на десетине монографија и стотине научних радова које су објавили чланови и сарадници Одбора у научним часописима и зборницима других издавача указују на подстицајну улогу Одбора у истраживању мултикултурализма и етничитета у нашим друштвеним наукама.

Међутим, упркос томе што је рад и активности заснивао на савременим и компаративним теоријским и емпиријским истраживањима Одбор није извршио пожељан утицај на јавне политике којима је уређиван положај националних мањина и однос према аутохтоној дијаспори. Чланови Одбора јесу били активни учесници у процесу креирања политике мултикултуралности, обављали су и обављају јавне функције које су директно или посредно у вези са доношењем одлука којима се уређују или штите права националних мањина, учествују у раду међународних институција и организација цивилног друштва и свакако да су допринели развоју политике мултикултурализма у Србији али исходи нису задовољавајући.

Немоћ науке пред јавним политикама честа је тема, али чини ми се да би, када је реч о утицају идеја Одбора на јавне политике мултикултурализма, требало појаснити да током три деценије рада решења ни у једном тренутку нису нуђена нити су наметана, она су произилазила из идеја, чињеница и веродостојности података на којима је инсистирано као основном методолошком правилу. Утицај на политику мултикултуралности није био израз јасно утврђеног става чланова Одбора о томе на који начин би требало уредити „мањинска“ права у јавним политикама и политичком и уставном систему, већ је он оствариван захваљујући мултидисциплинарном разматрању различитих теоријских и практичних аспеката феномена мултикултуралности и етничитета. Из мноштва структурираних и добро објашњених идеја јавне политике су могле да развијају решења прилагођена природи мултиетничности земље и региона. Зашто је изабрана сегрегативна политика мултикултурализма и непартисипативни модел управљања различитости остаје енигма и за друштво и за науку.

С друге стране, донедавно, Одбор није имао снагу и научни ауторитет да на дневни ред постави или барем отвори научну расправу о методолошки утемељеним, системским истраживањима људских права. Овај несклад у раду Одбора тешко је објаснити јер се његов рад одвијао у времену када су етничка питања била преокупација научне и друштвене јавности, али у исто време, људска права су грубо кршена, постала су стратешка полуга у доктрини глобализације и њихова парадигма је проширена новим важним садржајем – солидарности. Историчари који прате и проучавају рад и делатности САНУ овај ће несклад вероватно објашњавати на различите начине. Савременици Одбора су свесни да је реч о пропусту за који носе одговорност и свако објашњење околности, прилика и неприлика, отпора, колико год било аргументовано и оправдавајуће, сувишно је.

Тридесет година рада Одбора је историја промене парадигме према мултикултуралности у Србији и регионима којима географски припада и проширења парадигме универзалних људских права. Либерална филозофија и политичка теорија су у савременом добу прво прихватиле мишљење да је потребно одбацити „мит о етнокултурној неутралности“ и створити друштвени простор правичнији за признавање етничких и многих других идентитета, а не задуго потом обновили су идеју о „мишићавом либерализму“ која је ненаклоњена мултикултуралистима. Промене у парадигмама и политичким и друштвеним приликама могу се пратити у зборницима објављеним од 1996. до 2016. године: *Положај мањина у СР Југославији, Положај националних мањина у Србији и Сиање и ѡерсејективне мултикултурализма у Србији и државама реиона*. Пажљиво праћење овог периода указује на парадокс да су дух и главне полуге југословенског мултикултуралног експеримента, без да су отклоњене последице његове деконструкције, уграђене у европски мултикултурални модел.

На крају, али не на последњем месту, треба истаћи да је у раду Одбора учествовало четрдесет два стручњака међу којима и двадесет чланова САНУ. Одбором су руководили академици Милош Мацура, Александар Фира и Војислав Становчић и сваки од њих, као и садашњи председник академик Тибор Варади, обележио је рад Одбора. Милош Мацура је поставио основне принципе рада, предвидео је значај миграција и глобалних промена у свету у тренутку када је већина сматрала да је етнички примордијализам константа. Александар Фира је инсистирао на значају конституционализације људских и мањинских права, а Војислав Становчић је у рад одбора унео ширину, космополитизам и културу дијалога и сарадње. Тибор Варади је унео равнотежу у програме Одбора и отворио рад о запостављеним питањима људских права у савременом добу.